

OPIUM REVENUE AND FISCAL POLICY OF THAILAND, 1824 -1925

Miss Supaporn Jarunpattana

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirments
for the Degree of Master of Arts

Department of History

Graduate School

Chulalongkorn University

1980

หัวข้อวิทยานิพนธ์ ภาษีที่ดินกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2367 - 2468

โดย นางสาวสุภาภรณ์ จรัสพัฒน์

ภาควิชา ประวัติศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์วิลาสวงศ์ พงศ์บุตร

รองศาสตราจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

Prasanna Yama

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ บุนนาค)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

Prasanna Yama ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ชิตีมา พิทักษ์ไพรวรรณ)

Prasanna Yama กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุษกร กาญจนจारी)

Prasanna Yama กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์บิณนาท บุนนาค)

Prasanna Yama กรรมการ
(ศาสตราจารย์วิลาสวงศ์ พงศ์บุตร)

Prasanna Yama กรรมการ
(รองศาสตราจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หัวข้อวิทยานิพนธ์ ภาษีเงินเก็บนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2367 - 2468
 ชื่อนิสิต นางสาวสุภาภรณ์ จรัสพันธ์
 อาจารย์ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์วิลาสวงศ์ พงศ์บุตร
 รองศาสตราจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสวีธรรม
 ภาควิชา ประวัติศาสตร์
 ปีการศึกษา 2522

บทคัดย่อ

ภาษีเงินเป็นภาษีที่เริ่มต้นจัดเก็บเป็นครั้งแรกในประเทศไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนหน้านั้นรัฐบาลได้เคยกำหนดให้เงินเป็นสินค้าที่ผิดกฎหมายและห้ามการสูบเงิน และการค้าเงินภายในประเทศ ในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อังกฤษได้แสดงความต้องการเข้ามาค้าเงินในประเทศไทย ประกอบกับนโยบายปราบปรามการค้าลอบค้าเงินเถื่อนภายในประเทศไม่ประสบผลสำเร็จ รัฐบาลจึงยอมให้มีการซื้อขายและสูบเงินได้ โดยรัฐบาลมอบให้เจ้าภาษีนายอากรจัดเก็บภาษีเงินเพื่อเป็นรายได้ทางหนึ่งของรัฐบาล

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นการศึกษาถึงบทบาทของรัฐบาลในการกำหนดนโยบายที่เกี่ยวกับการจัดเก็บภาษี ศึกษากระบวนการจัดเก็บภายใต้ระบบเจ้าภาษีนายอากร คนกลาง และตลาดค้าเงินในประเทศ พิจารณาถึงภาระของผู้นับริโภคเงิน รวมทั้งศึกษาภาษีที่มีต่อโครงสร้างรายได้ของรัฐบาลไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากการวิจัยพบว่านับแต่รัฐบาลไทยได้ลงนามในสัญญาเบาริ่งกับประเทศอังกฤษใน พ.ศ. 2398 และกับประเทศอื่น ๆ ในเวลาต่อมา มีผลให้รายได้จากการค้าผูกขาดของรัฐบาลไทยแก่เดิมขาดหายไป รัฐบาลจึงต้องพยายามแสวงหารายได้อื่นเข้ามาทดแทน

ปรากฏว่าการจัดเก็บภาษีเงิน เป็นกิจการที่มีแนวโน้มว่าจะสามารถจัดเก็บได้เพิ่มขึ้นได้ เป็นลำดับ
รัฐบาลจึงได้ให้ความสนใจอย่างมาก และได้วางนโยบายเพื่อเพิ่มพูนรายได้ประเภทนี้มา
โดยตลอด ภาษีเงินได้กลายเป็นรายได้ที่จัดเก็บได้มากที่สุดในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 และต้น
รัชกาลที่ 6 ทั้งนี้เป็นเพราะรัฐบาลประสบผลสำเร็จในการดำเนินนโยบายจัดเก็บภาษีอย่าง
มีประสิทธิภาพกว่าเดิม ยังผลให้ภาษีเงินได้กลายเป็นรายได้ที่เก็บได้ถึง 1 ใน 4 ส่วนของ
รายได้ทั้งหมดของรัฐบาล ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อรัฐบาลมีโครงการเลิกภาษีเงิน
รัฐบาลได้ประสบปัญหาด้านภาษีสอง กล่าวคือ รัฐบาลไม่อาจจะหารายได้อื่นเข้ามาทดแทน
ภาษีเงินได้เนื่องจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในช่วงปลายรัชกาลทำให้ รัฐบาลไม่อาจยกเลิก
ภาษีเงินได้ทั้งที่ได้วางโครงการไว้ รัฐบาลจึงต้องเลื่อนโครงการเลิกภาษีเงินออกไป จนกว่า
ฐานะด้านการคลังของรัฐบาลจะฟื้นตัวได้.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

The study found that after signing treaties with Britain in 1855 and with other following countries, the benefits from royal trade monopoly were abolished, which consequently decreased the national income. The government, therefore, had to find other sources of income to substitute them. As opium revenue tended to increase successively, the government showed great interest in formulating policies with the aim of increasing this kind of revenue. Hence, opium revenue reached its peak towards the end of King Chulalongkorn's reign and the beginning of King Vajiravudh's reign - indicating improvement in the government's tax-collection policy. After that, opium revenue became one-fourth of the government total income. Thus, it was very difficult for the government during King Vajiravudh's reign, faced with fiscal problems, to abolish opium revenue, because the government was not able to seek other income to replace it. Moreover, the economic crisis at the end of King Vajiravudh's reign had worsened the situation. As a result, the government's plan to abolish opium revenue had to be delayed until the fiscal condition improved.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้รับความสำเร็จลงด้วยความช่วยเหลือ และความกรุณาอย่างมากจาก ศาสตราจารย์วิลลาสว่าง พงศะบุตร และรองศาสตราจารย์เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม อาจารย์ที่ปรึกษาซึ่งได้อ่านและตรวจแก้ไขข้อบกพร่องอย่าง ไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย พร้อมทั้งให้คำแนะนำอันมีค่ายิ่งแก่ผู้เขียนตลอดเวลา ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณท่านทั้งสองเป็นอย่างสูง

คำแนะนำ ข้อวิจารณ์ และความช่วยเหลือจาก อาจารย์ ดร. อัมมาร สยามวาลา อาจารย์รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์ อาจารย์กนกศักดิ์ แก้วเทพ ศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญศรี คุ้มรวมทั้งคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ชิตีมา พิทักษ์ไพโรจน์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. บุษกร กาญจนจारी และผู้ช่วยศาสตราจารย์ปิยนาด บุนนาค ได้ทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้

คุณสุนทร อาสะไวย์ ผู้ซึ่งได้ให้ความเมตตา ช่วยเหลือทั้งในค่านวิชาการและส่วนตัว รวมทั้งให้ความสนับสนุน ให้กำลังใจผู้เขียนตลอดเวลาที่ทำการศึกษาอยู่ ผู้เขียนไม่อาจจะหาคำขอบคุณใดที่จะเพียงพอให้เธอได้

ขออภัยถึง วิชาญวิจารณ์ คำแนะนำ และความช่วยเหลือจากพี่ ๆ และเพื่อน ๆ ได้มีส่วนทำให้การทำงานที่ยากลำบากนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี ขอขอบคุณ คุณวารุณี ไอสถารมย์ คุณสิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร คุณวรภรณ์ ทินานนท์ คุณอัญชลี สุสายัณฑ์ คุณศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์ คุณสุทธิพันธุ์ ชุทรานนท์ คุณอรทัย เทสสิริ คุณประภัสสร อินธิแสน คุณณฤมดี ชีระวัฒน์ คุณวีระ พิมพา ผู้พิมพ์วิทยานิพนธ์เล่มนี้ด้วยความอดทนยิ่ง และสำหรับคุณสุวิมล รุ่งเจริญ ผู้ซึ่งช่วยอ่านทวนต้นฉบับทั้งหมดด้วยความตั้งใจและเต็มใจยิ่ง ผู้เขียนขอขอบคุณเป็นพิเศษสำหรับความช่วยเหลือนี้

คุณอัมพร คั้งเสรี คุณศรียา กาญจนภูมิ คุณพวงทอง ฤาษุภา และคุณภัทชาวุธ
จิวิตระกูล ผู้ให้กำลังใจสนับสนุนการทำงาน และให้ความห่วงใยผู้เขียนเสมอมา ผู้เขียน
ขอขอบคุณทุกท่านเป็นอย่างยิ่ง

พ่อ แม่ และ "ครอบครัว" ของผู้เขียนทุกคน ได้ให้ความรัก ความห่วงใย
ความอบอุ่น ความเข้าใจ และความช่วยเหลือทั้งกำลังใจและกำลังใจทรัพย์ ผู้เขียนตระหนัก
ถึงความอดทนในการรอคอยความสำเร็จครั้งนี้ หลานชาย 3 คน เป็นพลังสำคัญให้ผู้เขียน
ทำงานได้โดยไม่รู้เหน็ดเหนื่อย ผู้เขียนขอกราบขอบพระคุณ ขอบคุณ และขอบใจ
ไว้ ณ ที่นี้ด้วย.

สุภาภรณ์ จรัสพันธ์

ฤดูร้อน 2523

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
กิตติกรรมประกาศ	ช
สารบัญตาราง	ฉ
บทที่	
บทนำ	1
1. สภาพการคลังและนโยบายเกี่ยวกับเงินของรัฐบาลไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น	6
2. กำเนิดของภาษีเงินจนถึงการปฏิรูปการคลัง พ.ศ. 2435	32
3. ภาษีเงินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	67
4. นโยบายเลิกภาษีเงินของรัฐบาลและผลกระทบด้านการคลัง	166
บทสรุป	197
บรรณานุกรม	204
ประวัติ	217

ศูนย์วิทยพัชร์พยากรณ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1. รายได้ในสมัยรัชกาลที่ 2	9
2. จำนวนชาวจีนในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 3	29
3. รายได้ภาษีเงินในสมัยรัชกาลที่ 4	45
4. ตารางรายได้ในสมัยรัชกาลที่ 4	52-55
5. ค่าใช้จ่ายในการชุกคลองและทำถนนในสมัยรัชกาลที่ 4	59
6. รายชื่อเจ้าภาษีเงินเมืองต่าง ๆ ร.ศ. 109 - 110 (พ.ศ. 2433 - 2434)	73
7. เปรียบเทียบรายได้ภาษีเงินจากเมืองต่าง ๆ ร.ศ. 109 - 111 (พ.ศ. 2433 - 2435)	82
8. เปรียบเทียบรายได้จากการประมูลแบบแยกรายเมืองและการประมูล ผูกขาดโดยเจ้าภาษีรายเคี้ยว	85
9. รายได้ภาษีเงินในเซตกรุง เทพา และภูเก็ต คิดเป็นร้อยละ	90
10. จำนวนโรงสีในกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6	110
11. จำนวนชาวจีนเพศชายในแต่ละมณฑลและอัตราเงินที่สูบโดยเฉลี่ยต่อคน ต่อปี	120
12. เงินประมูลภาษีเงินมณฑลต่าง ๆ พ.ศ. 2439 - 2450	122
13. ตารางการส่งชื่อเงินจากต่างประเทศ	124
14. ราคาขายปลีกราคาเงินในแต่ละมณฑล	130
15. พื้นที่ปลูกฝิ่นบริเวณภาคเหนือของประเทศไทย	138
16. เปรียบเทียบภาษีเงินกับภาษีทั้งหมดที่รัฐบาลเก็บได้ตั้งแต่ พ.ศ. 2435 - 2467	170-171
17. เปรียบเทียบรายได้และรายจ่ายรัฐบาลไทย พ.ศ. 2435 - 2467	175-176

ที่มา ความสำคัญ และปัญหาของเรื่อง

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 มีการอพยพพลั้งไหลของชาวจีนเข้ามาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะในประเทศจีน ซึ่งขณะนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์แมนจูมีปัญหายุ่งยากทางการเมือง และเศรษฐกิจทรุดโทรม เป็นเหตุให้ชาวจีนพากันอพยพออกนอกประเทศเพื่อแสวงหาความร่ำรวยและชีวิตที่ดีกว่าในต่างประเทศ ชาวจีนจำนวนไม่น้อยขณะนั้นคิดฝัน อันเป็นผลมาจากอิทธิพลการค้าเงินของบริษัทยาการค้าชาติตะวันตกที่นำไปเผยแพร่ในประเทศจีนอย่างกว้างขวาง เมื่อชาวจีนเหล่านั้นอพยพออกนอกประเทศ การสูญเงินจึงแพร่หลายไปในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย

เมื่อชาวจีนอพยพเข้ามาในประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น รัฐบาลไทยมีนโยบายห้ามสูญเงิน และห้ามการซื้อขายเงินในประเทศไทยอย่างเข้มงวด นโยบายนี้ดำเนินสืบต่อมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้นบริษัทยาการค้าของอังกฤษเป็นผู้ค้าเงินรายใหญ่ และต้องการเปิดตลาดค้าเงินในประเทศไทย จึงขัดแย้งกับนโยบายของผู้นำไทยในขณะนั้น ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 ความกดดันของจักรวรรดินิยมตะวันตกทวีความรุนแรงขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งครองราชสมบัติต่อมา ทรงเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับเงินในประเทศไทย กล่าวคือ ทรงยอมให้มีการสูญเงินได้ในเมืองไทย และรัฐบาลได้เริ่มต้นจัดเก็บภาษีเงินขึ้นเป็นครั้งแรก ตามสนธิสัญญาเบาริงที่ไทยทำกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 นั้น ข้อหนึ่งของสัญญากำหนดให้มีการค้าเงินได้ในประเทศไทย การสูญเงินจึงแพร่หลายออกไปอย่างมาก ขณะเดียวกันผลจากการลงนามในสัญญาดังกล่าว ทำให้รัฐบาลไทยต้องยกเลิกระบบการค้าผูกขาดของพระคลังสินค้าซึ่งเป็นรายได้สำคัญของประเทศแต่เดิมมา รัฐบาลต้องแสวงหารายได้ประเภทอื่น ๆ ขึ้นมาทดแทน เมื่อการสูญเงินแพร่หลายออกไป รายได้ของรัฐบาลจากภาษีเงินจึงสูงขึ้นเป็นลำดับ

และโคกนายเป็นรายโคกสำคัญของรัฐบาลไทยมาตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

นับตั้งแต่ช่วงปลายรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา รัฐบาลไทยได้ตระหนักถึงผลเสียของการยินยอมให้มีการสูบน้ำโคกภายในประเทศ ประกอบกับการทอดทานการสูบน้ำจากต่างประเทศมีแนวโน้มสูงขึ้น จึงได้วางโครงการเลิกภาษีอย่างเป็นขั้นตอน อย่างไรก็ตามในตอนปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลไทยต้องเผชิญกับความยุ่งยากทางเศรษฐกิจ อันเกิดจากการผลิตทางเกษตรกรรมไม่ไคผล ประกอบกับเกิดความยุ่งยากทางเศรษฐกิจช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นเหตุให้รายโคกของรัฐบาลไทยช่วงปลายรัชกาลที่ 6 อยู่ในภาวะขาดดุลติดต่อกันเป็นเวลายาวนานปี ซึ่งส่งผลกระทบต่อภารกิจของรัฐบาลไทยด้วย รัฐบาลจึงต้องระงับโครงการเลิกภาษีเงินออกไปโดยไม่มีกำหนด เพื่อรักษารายโคกประเภทนี้ไว้ช่วยพยุงฐานะทางการเงินของรัฐบาลมิให้อยู่ในภาวะขาดดุลมากกว่าที่เป็นอยู่ กล่าวได้ว่าโครงการเลิกภาษีเงินโคกบรรลุจุดหมายที่วางไว้ เพราะปัญหาเศรษฐกิจในช่วงปลายรัชกาลที่ 6 นั้นเอง

จุดประสงค์ของการวิจัย

ในการศึกษาผู้เขียนมีจุดมุ่งหมายดังนี้คือ

1. เพื่อศึกษาถึงนโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับเงิน ตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อศึกษาถึงกระบวนการของการจัดเก็บภาษีเงินของรัฐบาลไทย ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ช่วงคือ ช่วงที่จัดเก็บโดยเจ้าภาษีนายอากร และช่วงที่รัฐบาลเข้าดำเนินการผูกขาดจัดเก็บเอง
3. เพื่อศึกษาแหล่งรายโคกของรัฐบาลที่มาจากกิจการภาษีเงิน จนถึงระยะที่รัฐบาลมีโครงการเลิกภาษีเงินในช่วงปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

4. ศึกษาถึงสภาพการคลังของประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และความสำคัญของภาษีเงินในโครงสร้างรายได้ของรัฐบาลในช่วงเวลาดังกล่าว

ขอบเขตของการศึกษา

เนื่องจากช่วงระยะเวลาในการศึกษามีความยาวประมาณร้อยปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2367 ถึง พ.ศ. 2468 จึงแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ระยะเวลา คือ

1. ระยะเวลาที่ประเทศไทยใช้นโยบายห้ามการสูบฝิ่นภายในประเทศ กล่าวคือ นับตั้งแต่ต้นสมัยรัตนโกสินทร์จนถึงสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงนโยบายเกี่ยวกับฝิ่นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
3. ระยะเวลาที่จัดเก็บภาษีเงินได้มากที่สุด คือในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งหมายที่จะศึกษาถึงนโยบายและกระบวนการจัดเก็บภาษีเงิน อันเป็นรายได้ที่สำคัญของรัฐบาลไทย โดยเน้นให้เห็นถึงความสำคัญของภาษีเงินที่มีต่อฐานะการคลังของรัฐบาลเป็นสำคัญ ส่วนนโยบายของรัฐบาลไทยที่เกี่ยวกับฝิ่นซึ่งส่งผลกระทบต่อถึงกันการเมืองและค่านิยมอย่างกว้างขวางอีกด้วยนั้น มิได้อยู่ในขอบเขตของการศึกษาค้นคว้าของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้เขียนคิดว่าเป็นหัวข้อที่น่าจะได้มีการศึกษาค้นคว้าอย่างลึกซึ้ง เป็นเรื่องเฉพาะต่อไป

วิธีการวิจัย

วิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นการศึกษาค้นคว้าตามวิธีทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ซึ่งมีแนวการพรรณนาความโดยวิเคราะห์ (Analytical Description) จากข้อเท็จจริง และข้อมูลที่เป็นตัวเลข

หลักฐานที่ใช้ประกอบการค้นคว้ามากที่สุดที่เข้าถึงได้ ที่สำคัญคือหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) ส่วนใหญ่มาจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ และสำนักงานเศรษฐกิจ การคลัง กระทรวงการคลัง ซึ่งเป็นเอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ และยังมีเอกสารอื่น ๆ ดังนี้

1. Statistical Year Book of the Kingdom of Siam (A.D. 1916-1932)
2. Report of the Financial Adviser on the Budget of the Kingdom of Siam
3. ประชุมกฎหมายประจำศก

นอกจากนี้หลักฐานที่มีความสำคัญรองลงมาคือ หลักฐานชั้นที่สอง (Secondary Sources) อันได้แก่ หนังสือ ตำรา วารสาร และงานวิทยานิพนธ์ต่าง ๆ ซึ่งผู้เขียนได้ค้นคว้าจาก หอสมุดหลายแห่ง เช่น หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ หอสมุดมหาวิทยาลัย ศูนย์เอกสารแห่งประเทศไทย

ความสำคัญหรือประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัยนี้

1. ได้ทราบถึงความเป็นมาของการสู้รบในประเศไทย โดยเฉพาะในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. ได้ทราบถึงการดำเนินนโยบายของรัฐบาลไทยเกี่ยวกับฝิ่นในระยะเวลาต่าง ๆ ซึ่งจะทราบถึงสาเหตุที่ทำให้รัฐบาลไทยแต่ละยุคกำหนดคนโยบายเกี่ยวกับฝิ่นที่เหมือนกัน หรือ ต่างกันอย่างไร
3. ได้ทราบถึงกระบวนการ จักเก็บภาษีฝิ่นซึ่งเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่ง เพราะ เป็นกิจการที่ต้องอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ประกอบกันอย่างมาก และได้ทราบถึงความแตกต่าง ของการจักเก็บภาษีฝิ่นโดยเจ้าภาษีกับรัฐบาล
4. ได้ทราบถึงแหล่งรายได้ที่รัฐบาลจักเก็บได้มากที่สุดขณะนั้น ซึ่งมาจาก ภาษีฝิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงต้นรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา

อักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถ

หจข.	หมายถึง	หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
ร.4	"	เอกสารในรัชกาลที่ 4
ร.5	"	เอกสารในรัชกาลที่ 5
ร.6	"	เอกสารในรัชกาลที่ 6
กท.	"	เอกสาร เย็บเล่มกระทรวงต่างประเทศ
กษ.	"	เอกสารในกระทรวงเกษตราธิการ
กท.	"	เอกสาร เย็บเล่มกรมพระกลาโหม
ค.	"	เอกสารในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
ค.	"	เอกสารในกระทรวงต่างประเทศ
ม.	"	เอกสารในกระทรวงมหาดไทย
บ.	"	เอกสารแผนกเบ็ดเตล็ด
น.	"	เอกสารในกระทรวงนครบาล
สป.2	"	เอกสารส่วนพระองค์สมเด็จพระยศกษัตริย์ราชานุกาฬ
B.C.R.	"	British Consular Report
O.F.A.	"	Office of the Financial Adviser เป็นเอกสารที่เก็บรักษาอยู่ที่กระทรวงการคลัง

อนึ่ง การใช้ปีศักราช ผู้เขียนได้เลือกใช้ปีพุทธศักราชทั้งหมดเพื่อให้เป็นระบบ
เดียวกันโดยตลอด ยกเว้นในอัญพนธ์ และเอกสาร ของ เดิมที่อ้างอิงไว้ในเชิงอรรถ.